

ВІДГУК

на дисертацію Стокаліча Ігоря Святославовича

«Соціокультурні трансформації в релігійній філософії кінця ХІХ – початку

ХХ століття», подану на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії

Актуальність теми дисертації, поданої на захист, вочевидь пов'язана, по-перше, з масштабністю та складністю соціокультурних трансформацій, що відбуваються у світі і в нашій країні протягом принаймні останнього століття. Ці процеси, безумовно, потребують теоретичного аналізу, пояснення і прогнозування. Цим опікується ціла низка соціально-гуманітарних наук. Історія філософії також може запропонувати якщо не готові рецепти, то принаймні варіанти теоретичного осмислення подібних процесів, які розроблялися мислителями минулого. Чи можна знайти варіанти такого осмислення в релігійній філософії? Безумовно, хоча у нас релігійна філософія на довгий час була піддана остракізму. Тому, по-друге, історико-філософська актуальність теми визначається тим, що теоретичне осмисленні проблеми соціокультурних трансформацій релігійними філософами наразі недостатньо актуалізоване і оцінено, проте змістовно є значущим для сьогодення.

Дисертантом логічно сформульовані мета і завдання, об'єкт і предмет дослідження. В якості позитивного моменту необхідно відзначити багатий методологічний арсенал, якій залучає дисертант, перш за все – феноменологічний та герменевтичний, історико-генетичний та інші методи. Важливу роль у розгортанні дисертаційної конструкції відіграє підрозділ 1.2, в якому проаналізований поняттєво-категоріальний апарат дослідження. Ключовим моментом насправді тут виступає обґрунтування доцільності застосування сучасної термінології, зокрема й ключової для дисертації категорії «соціокультурні трансформації», до аналізу філософських конструкцій, в яких насправді ця термінологія не використовувалась. Відверто маю сказати, що

аргументація дисертанта у цьому відношенні не була цілком переконливою, проте певні резони були наведені.

Два основних розділи дисертації побудовані в основному за принципом розгляду окремих персоналій. Цей принцип доповнюється, з одного боку, необхідним аналізом ідейних витоків досліджуваної традиції та її концептуальних побудов (підрозділ 2.1), а з іншого – залученням сюжету актуалізації релігійно-філософських концепцій у ситуації конкретного історичного досвіду (йдеться передусім про збірку «Віхи» – підрозділ 3.4). Загалом структура дисертації є логічною, хоча обраний принцип побудови дещо обмежує можливості застосування методів компаративного аналізу, проте такий аналіз, важливий для історико-філософського дослідження, у дисертації присутній.

Переважна частина обраних дисертантом персоналій належить до російської релігійно-філософської традиції. Підтримуючи такий вектор дослідження, маю додати деякі аргументи щодо його виправдання. Філософські здобутки російських мислителів залишаються сьогодні переважно прихованим скарбом, що дає волю різного ґатунку суб'єктивним тлумаченням її світоглядного та практичного змісту. Для українського філософського загалу така ситуація є вкрай небезпечною і може врешті решт відгукнутись спотвореним тлумаченням історії української філософії. Адже залишається неспростовним фактом довготривале спільне існування російської та української філософських традицій в межах єдиного інтелектуального простору. Не відкидаючи і не применшуючи ментальних розбіжностей українського та російського світоглядів, необхідно визнати, що це тривале співіснування призвело до виникнення значного простору змішування та поєднання, а також істотних ліній тяжіння та впливу, без врахування яких неможливо адекватно відтворити ані російський, ані український історико-філософський процес. Зокрема, дисертант цілком слушно звертає увагу на методологію регіонознавства, яка останнім часом плідно розробляється

українськими вченими, і в межах якої є можливості уникнути штучного та небезпечного протиставлення, зокрема, російської та української філософії.

Варто виокремити деякі висновки та пункти наукової новизни, важливі для, так би мовити, «виправдання» доцільності проведеної роботи.

Автором дійсно «здійснена концептуальна тематизація в межах історико-філософського пізнання проблеми суспільних перетворень, соціокультурних трансформацій на рівні визначення поняттєво-категоріального устрою осмислення суспільних змін та аналізу концептуальних підходів до означених проблем у релігійній філософії досліджуваної доби», тобто кінця ХІХ – початку ХХ століття (с. 28). Прийняття цього висновку не означає, що ця «концептуальна тематизація», здійснена дисертантом, є повною чи остаточною. Але зроблені ним у цьому напрямку кроки заслуговують на визнання, навіть якщо окремі конкретні положення цієї тематизації можуть бути предметом дискусії.

Також можна погодитись із формулюванням і обґрунтуванням у дисертації висновку про те, що «в релігійній філософії кінця ХІХ – на початку ХХ ст. відбувається критичний перегляд усталених у філософії модерну підходів до проблеми суспільно-історичних змін», що, зокрема, «створює аргументоване розуміння того, що домінування в історії певних «єдиних» законів цивілізаційного поступу обов'язково приведе до руйнування культури, сформованих в історії народів духовних традицій» (с. 28–29). Теорія культурно-історичних типів в її конкретних формах, набутих у ХІХ–ХХ століттях, звичайно, потребує уточнення та розвитку, проте має евристичний потенціал.

Загалом зроблені дисертантом висновки можна вважати достовірними і доведеними. Здобутки дисертації є вагомими і, звичайно, не обмежуються вже сказаним. Проте, як будь-яка оригінальна праця, дисертація І. С. Стокаліча викликає певні зауваження та побажання.

1. Історико-філософська праця потребує обов'язкового огляду джерельної бази. Здається, назва першого розділу дисертації передбачає такий огляд, але

насправді його немає – автор у подальшому тексті лише побіжно називає використані праці досліджуваних філософів. Між тим, ми зустрічаємо в дисертації заявку на «перегляд статусу історико-філософського пізнання» – зокрема, за рахунок «залучення до аналізу проблеми соціокультурних трансформацій суспільств якомога ширшого за жанровою належністю матеріалу», який міститься не тільки в теоретичних працях, але й «у особистих записниках, щоденниках, листуванні, автобіографіях тощо» (с. 71). Вочевидь така заявка вимагала джерелознавчого аналізу, проте, повторюємо, його немає – втім, так само, як і немає залучення «записників, щоденників, листування» тощо.

2. Потребує уточнення ключове для визначення об'єкту та предмету дослідження поняття «релігійна філософія кінця ХІХ – початку ХХ століття». Це якась єдина «школа філософування» (с. 61) чи декілька шкіл, єдина «традиція» (с. 58) чи декілька «релігійно-філософських традицій» (с. 91); зрештою, чи може бути позначена конфесійна приналежність (дотичність) цієї традиції (традицій)? Останнє запитання актуалізується, якщо ми помітимо, що серед досліджуваних авторів немає представників неотомізму. Щоправда, дисертант сам зазначає, що «робота зазнала певні обмеження – доцільний обсяг дослідження не дозволив провести більш повну тематизацію проблеми соціокультурних трансформацій у релігійній філософії досліджуваної доби» (с. 67), – але, за невизначеністю обсягу поняття «релігійна філософія досліджуваної доби» залишається незрозумілим – що саме опинилось поза увагою? і чи не вплинуло це обмеження на цілісність та завершеність аналізу? В розвиток цього зауваження зазначимо, що у переліку російських релігійних філософів трапляються персоналії, які насправді важко вважати релігійними – наприклад, П. Сорокін (с. 65–66) та Б. Чичерін (с. 66); з іншого боку, навіть у таких узагальнюючих переліках жодного разу чомусь не згадується С. Булгаков – не тільки яскравий релігійний філософ, але й певним чином дотичний до позначеного дисертантом «київського кола» (с. 119).

3. До проблеми невизначеності джерельної бази дослідження можна віднести ще два моменти. Дисертант двічі наголошує, що на книгу О. Шпенглера «Занепад Європи» відгукнувся М. Бердяєв (с. 100, 108). Чому ж тільки Бердяєв? Принциповим відгуком на цю книгу стала збірка «Освальд Шпенглер и Закат Европы», видана в 1922 р., яка містила статті Ф. Степуна, С. Франка, М. Бердяєва і Я. Букшпана, зміст яких цілком дотичний до тематики дослідження. Крім цього, дисертант присвячує цілий підрозділ (3.4) аналізу колективної збірки «Віхи» (1909), проте залишає поза увагою іншу, не менш значущу щодо проблематики суспільних трансформацій збірку приблизно того ж кола авторів – «З глибини» (1918).

4. Конкретне дослідження дисертантом ідей окремих філософів під кутом зору заявленої проблематики соціокультурних трансформацій не завжди спрямовується саме на ті їх ідеї, які дійсно дотичні до цієї теми. Наприклад, у підрозділі, присвяченому С. Франку (3.1), дисертант обмежується загальним оглядом його соціально-філософської концепції, що будується на визнанні духовних основ суспільства, а також деякими ілюстраціями стосовно франківського аналізу післяреволюційного «краху кумирів». Втім, на жаль, залишився поза увагою власне теоретичний аналіз феномену революції як такого – зокрема, у праці «Из размышлений о русской революции»; лише побіжно згаданий аналіз соціально-політичного утопізму, який проходить червоною ниткою від ранньої статті «Философские предпосылки деспотизма» до пізніх праць «Свет во тьме» и «Ересь утопизма»; нарешті, зовсім не згадується теорія творчості С. Франка, в якій, крім іншого, обґрунтовується онтологічна єдність начал консерватизму та творчої активності, що протистоять руйнівній ентропії – як у природі, так і в суспільстві. Подібні лакуни значущих для розкриття заявленої теми сюжетів можна знайти й у підрозділах, присвячених іншим філософам.

5. Аналіз джерельної бази, про важливість якого в історико-філософському дослідженні йшлося у першому зауваженні, передбачає

врахування хронології досліджуваних джерел. На жаль, у дисертації ми майже не маємо хронологічної прив'язки тих чи тих праць, про які йдеться, або врахування різних етапів творчої еволюції окремих філософів. Як наслідок, у тексті можна зустріти сумнівні з точки зору послідовності подій твердження. Наприклад, аналізуючи філософію Л.П.Карсавіна, дисертант пише, що «його концептуалізація історії багато в чому була обумовлена соціальними змінами тодішнього суспільства, в якому відчувалось певне передчуття невідворотних потрясінь, що згодом й сталися в Росії» (с.157). Вочевидь про концептуалізацію історії Карсавіним можна говорити у розрізі його праці «Філософія історії», яка була ним видана вже в еміграції, в 1923 році, тобто, коли «невідворотні потрясіння» в Росії вже не передчувалися, а дійсно сталися.

6. В якості технічного зауваження звернемо увагу дисертанта на деякі стилістичні погрішності або неточності у формулюваннях. Наприклад, теза: «саме релігійна православно-християнська традиція та філософування на цій основі склали засадниче підґрунтя розвитку православно-релігійної філософії» (с.117), – має явні ознаки *circulus vitiosus*. Інша теза: «Засадничим для дослідження соціокультурних трансформацій релігійної філософії кінця ХІХ – початку ХХ ст. виступає...» (с. 245), – примушує задуматись, чи предметом дослідження є релігійна філософія певного періоду та обґрунтовані в ній концепції соціокультурних трансформацій, чи йдеться про трансформації самої релігійної філософії. А у фразі «релігійна традиція, усталені правила родинного спілкування, історія є вартостями...» (с. 236) зроблена явна мовна (сміслова) помилка, адже йдеться про духовні «цінності», а не про економічні «вартості».

Висловлені зауваження і побажання можна вважати пропозиціями до подальшого вдосконалення наукової майстерності дисертанта. Загалом вони не впливають на позитивну оцінку представленої дисертації. Висновуючи, можна констатувати, що поставлена мета дисертаційної роботи досягнута, а визначені завдання в основному виконані. Автором сформульована низка положень, що мають ознаки наукової новизни і розв'язують наукову проблему, пов'язану із

реконструкцією соціально-філософського змісту релігійної філософії кінця ХІХ – початку ХХ століття, зокрема, осмислення в ній проблеми соціокультурних трансформацій. Достовірність цих положень підтверджується проведенням у роботі аналізом із залученням достатнього кола першоджерел. Основні положення дисертації розкриваються в авторефераті і достатній кількості фахових статей та статей, які входять до наукометричних баз даних, а також апробовані автором на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Таким чином, дисертація Стокаліча Ігоря Святославовича «Соціокультурні трансформації в релігійній філософії кінця ХІХ – початку ХХ століття» відповідає вимогам до наукових досліджень такого рівня, визначеним п. 11, 12 чинного Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України 24 липня 2013 р. № 567, зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19 серпня 2015р. та №1159 від 30 грудня 2015 р., а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії.

Офіційний опонент

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри філософії і соціально-політичних дисциплін

Полтавського національного технічного

університету імені Юрія Кондратюка

Г.Є. Аляєв

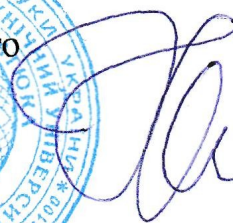
«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з наукової та міжнародної роботи

Полтавського національного технічного

університету імені Юрія Кондратюка

кандидат економічних наук, доцент

С. П. Сівіцька

